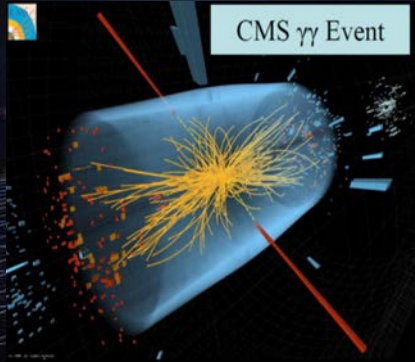

Wszechświat cząstek elementarnych

WYKŁAD 7

Maria Krawczyk, Wydział Fizyki UW

**Siły: porównania oddziaływań
stałe sprzężenia**

3.IV.2013r

Diagramy Feynmana

Oddziaływania:

elektromagnetyczne i grawitacyjne

elektromagnetyczne i silne (kolorowe)

Biegające stałe sprzężenia: α i α_s

uwięzienie i asymptotyczna swoboda

Procesy skrzyżowane

Siły - porównania

W makro- i mikroświecie występują:

- **grawitacja** - działa między wszystkimi cząstkami, jest to zawsze przyciąganie; odpowiedzialna za tworzenie Układu Słonecznego, galaktyk..
- **siły elektromagnetyczne (e-m, el-mag)** - ładunki elektryczne mogą się odpychać lub przyciągać (np. wiązania atomowe).

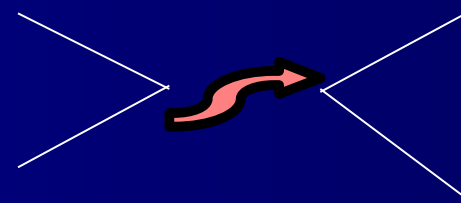
W mikroświecie dodatkowo występują:

- siły **silne (jądrowe)** wiążące nukleony (**wymiana pionów**) w jądra atom., zasięg 10^{-15} m
siły silne (jądrowe) fundamentalne (kolorowe), działające między kwarkami (wymiana gluonów), zasięg podobny
- siły **słabe** np. rozpad neutronu, zasięg mniejszy niż dla sił jądrowych (oddziaływanie punktowe)
siły słabe fundamentalne działają między kwarkami i leptonami (wymiana bozonów W / Z)

Zasięg oddziaływania

- Oddziaływania w mikroświecie = emisja i pochłanianie bozonów (foton, W/Z, gluon..) → wymiana cząstek
- **Zasięg** (z zasady Heisenberga, idea Yukawy) związany z masą cząstki wymienianej (nośnika oddziaływania)

$$\lambda \sim 1/M$$

- oddz. grawitacyjne i el-mag: **zasięg nieskończony** → masa fotonu (grawitonu?) = 0
- oddz. silne: zasięg $\sim$ **rozmiar protonu 10^{-15} m** (tu **uwięzienie** i bezmasowe gluony nie decydują o zasięgu)
- oddz. słabe: **zasięg 10^{-18} m**, masa nośników 80-90 GeV

Uporządkowanie wg „siły”

- Porównanie: wg „siły” (*strength*) inaczej „natężenia”: grawitacyjne i el-mag – bardzo różne
gravitacja b. słaba, np. dwa protony oddziałują 10^{36} silniej elektromagnetycznie niż grawitacyjnie
- Uporządkowanie wg „siły” oddz. dla *niskich** energii:
silne > elektromagnetyczne > słabe > grawitacyjne
* niskie energie: 1 GeV aż do około 100 GeV
- Parametr opisujący elementarny akt oddziaływania („siłę”) danego typu oddz. to → **stała sprzężenia**

Stałe sprzężenia

„Siła” elementarnego aktu oddziaływania = stała sprzężenia:

el-m: $e^- \rightarrow e^- \gamma$, $e^- \gamma \rightarrow e^-$ e (ładunek el.)

słabe fund. (*weak fund.*): g ('słaby' ładunek)

$e^- \rightarrow \nu_e W^-$, $\nu_e \rightarrow e^- W^+$

$d \rightarrow u W^-$, $t \rightarrow b W^+$

$d \rightarrow d Z$, $Z \rightarrow \nu \bar{\nu}$

silne (*strong fund., color*): g_s ('silny' ład., ład. kolorowy)

$u_R \rightarrow u_G + g_{R,anty G}$

Prawdopodobieństwo elementarnego aktu oddziaływania*,**

el-m $\alpha = \alpha_{el} = e^2/4 \pi = 1/137$

słabe fund. (weak fund.) $\alpha_w = g^2/4 \pi = 1/32$

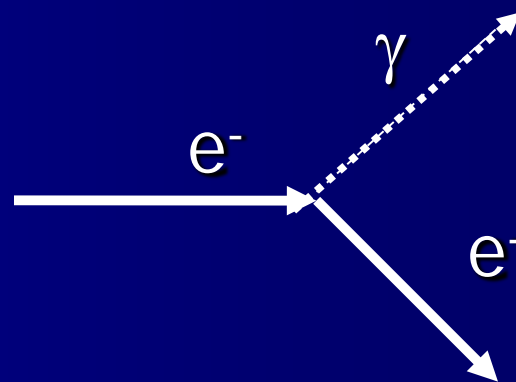
silne (strong fund, color) $\alpha_s = g_s^2/4 \pi = 1$

* też nazywamy stałą sprzężenia, ** wartości dla energii 1 GeV

Diagramy Feynmana- graficzne przedstawienie procesów

Diagramy Feynmana – cząstki reprezentujemy przez **linie**, a akt oddziaływania przez punkt przecięcia (**wierzchołek**)

Np. emisja fotonu przez elektron

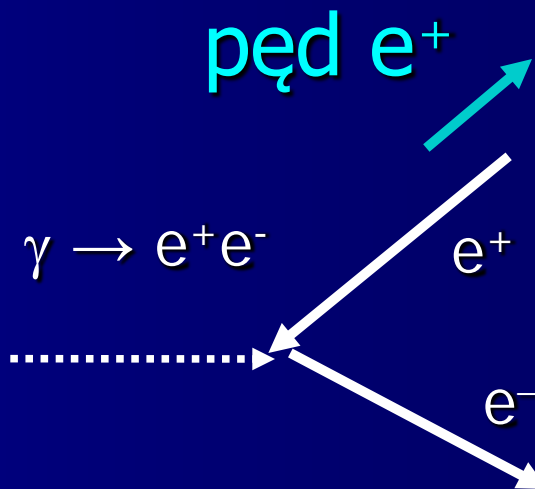
Strzałki na ciągłej linii (fermionowej) dla $e^- \rightarrow$ przepływ ładunku elektrycznego (ujemnego) i pęd,
strzałki na linii fotonowej (linia przerywana) $\rightarrow$ pęd

Diagramy Feynmana dla procesów skrzyżowanych

Procesy skrzyżowane z udziałem cząstek: $e^- e^- \gamma$

$e^- \rightarrow e^- \gamma$

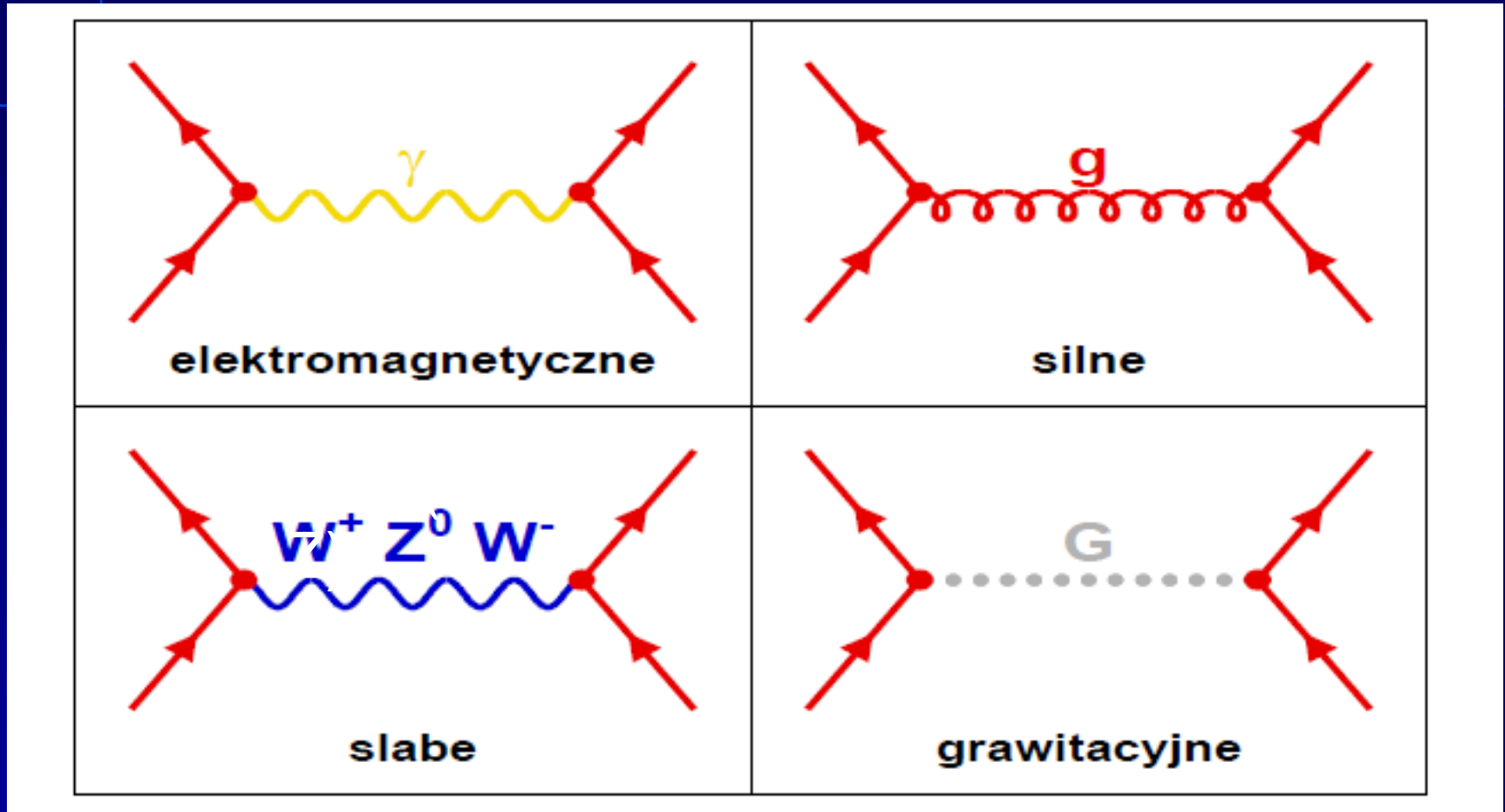
$\gamma e^- \rightarrow e^-$

Dla e^+ przepływ ładunku (ujemnego) w przeciwnym kierunku niż ruch (pęd)

Diagramy Feynmana dla oddziaływań

Elektromagnetyzm i grawitacja

- Oddziaływania elektromagnetyczne są znacznie silniejsze – więc dlaczego grawitację znano wcześniej?
- W dużych ciałach ładunki elektryczne się znoszą – zaś grawitacja się wzmacnia...
- Siła przyciągania dwóch ładunków elektrycznych, np. dla protonu i elektronu w atomie wodoru
$$F_{el} = e^2 / r^2 \quad \text{zaś} \quad F_{gr} = G M m / r^2$$
- Stosunek tych sił = GMm/e^2 wynosi ok. 10^{-40}

Stałe fundamentalne

c – fizyka relatywistyczna

prędkość światła

$\hbar$ – fizyka kwantowa

stała Plancka $\hbar = h/2\pi$

G – grawitacja

stała grawitacyjna
(Newtona)

Stała struktury subtelnej

Ładunek elektryczny e

Wielkość ($e^2/4 \pi \hbar c = 1/137$) ozn. α

to stała struktury subtelnej

→ ważna w relatywistycznej (c), kwantowej teorii ($\hbar$)

ładunku elektrycznego (e) elektrodynamice kwantowej
(powstałej w latach 20-30 XXw),

gdzie α (α_{em} , α_{el}) - miarą „siły” oddziaływania el-mag
elektronów i fotonów (→ stała sprzężenia)

*Uwaga: we wzorach często formalnie przyjmujemy $\hbar c = 1$, np. na str. 5
w definicjach różnych stałych sprzężenia*

Grawitacja - skale Plancka

- Zaniedbujemy grawitację dla pojedynczych cząstek elementarnych przy obecnych energiach
- Kiedy grawitacja ważna w mikroświecie?
Z G , h i c możemy utworzyć wielkość

$$(\hbar c/G)^{1/2} \text{ - masa Plancka}$$

- Skale Plancka :

długość Plancka = 10^{-35} m,

masa (energia) Plancka = 10^{19} GeV

Dla tych skal $\rightarrow$ relatywistyczna kwantowa grawitacja,
ale wciąż poszukujemy takiej teorii...

gravitacja kontra elektromagnetyzm

wg wykładu Close'a

 ep in H atom

$$\frac{\text{Gravity P.E.}}{\text{Electromag}} \approx 10^{-40}$$

c.f. size of proton $\approx 10^{-15}$ m.

size of univ. $\leq 10^{10}$ yr. $\times 10^{16}$ m yr⁻¹
 $\leq 10^{26}$ m.

$$10^{-40} \approx \frac{\text{Radius of proton}}{\text{Radius of Universe}}$$

GRAVITY

Grawitacja zwycięża dla dużych ciał i dostarcza zagadek, które mogą się wiązać z cząstkami

Elektrostatyka

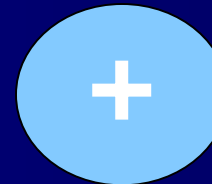
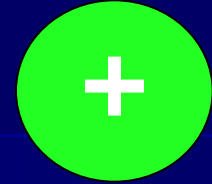
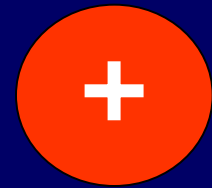
- Dwa typy ładunków elektrycznych: dodatnie (+) i ujemne (-)

CHROMOSTATYKA

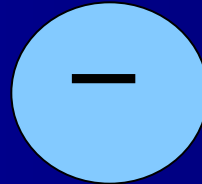
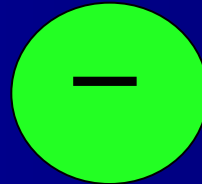
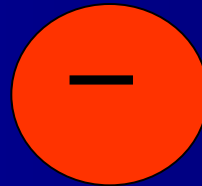
- Trzy rodzaje ładunków kolorowych (kolorów), z których każdy może być dodatni (+) lub ujemny (-) → kolory i antykolory

3 ładunki kolorowe

kwarki

antykwaraki

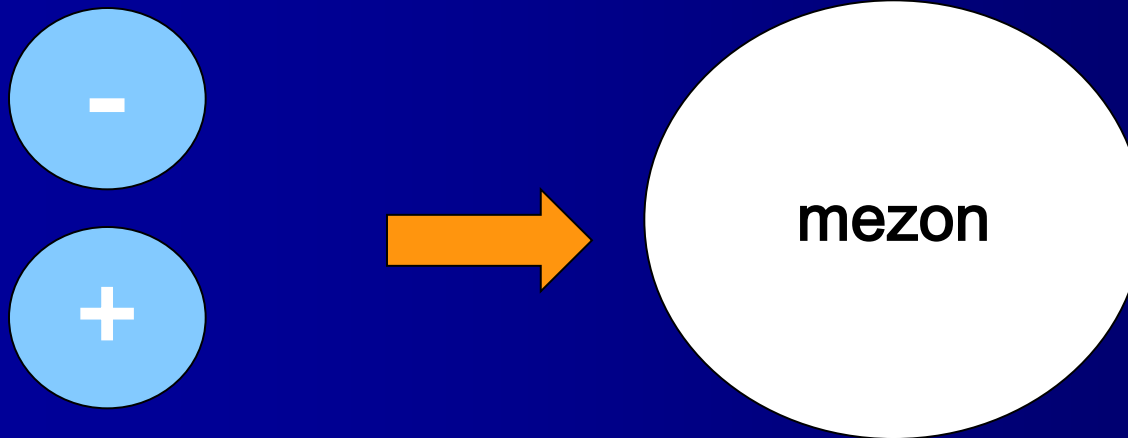

Znana reguła:

“Takie same kolory się odpychają, przeciwne - przyciągają”

Najprostszy układ: mezon = kwark + antykwark

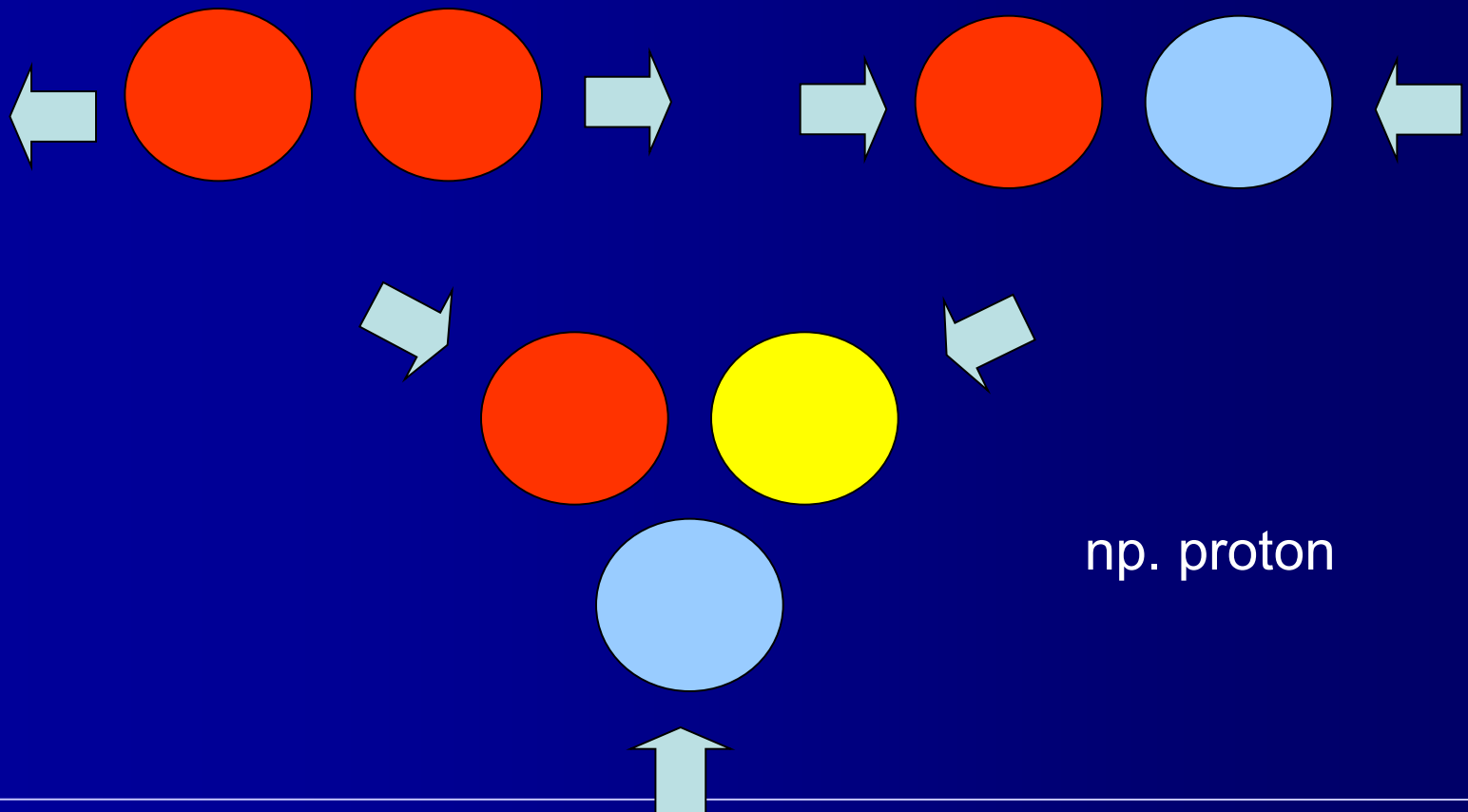
Kolory się znoszą, np

TRZY kolory

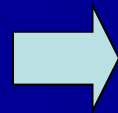
Potrzebne aby powstały bariony (3 kwarki)
(np. proton) = aby się kolor zneutralizował

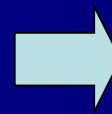
Elektrodynamika kwantowa

Quantum Electrodynamics: QED

Ładunek
elektryczny

Atomy

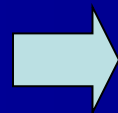

Molekuły
(cząsteczki)

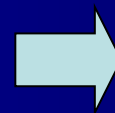
Chromodynamika kwantowa

Quantum Chromodynamics: QCD

Ładunek
kolorowy

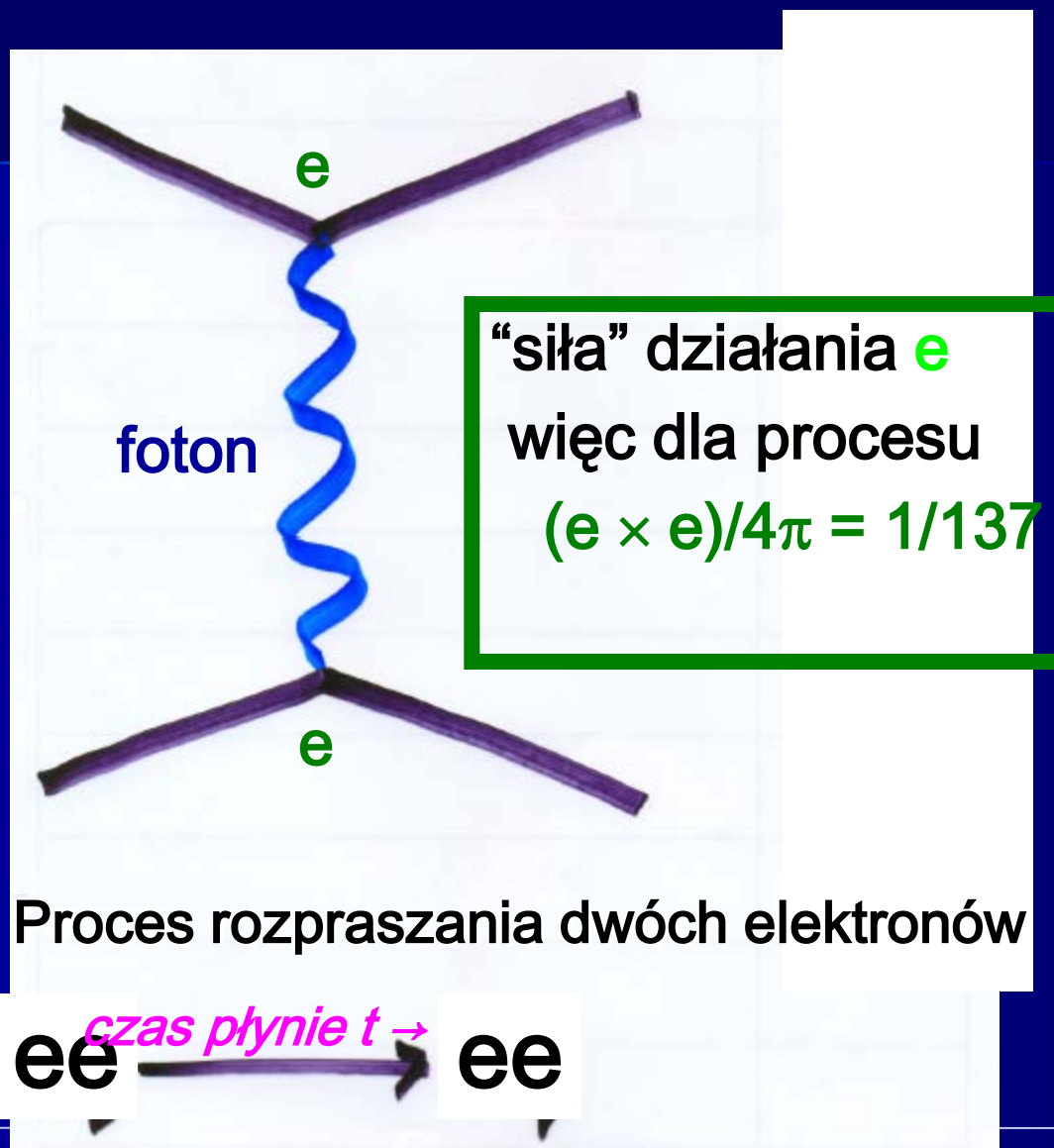

Nukleony

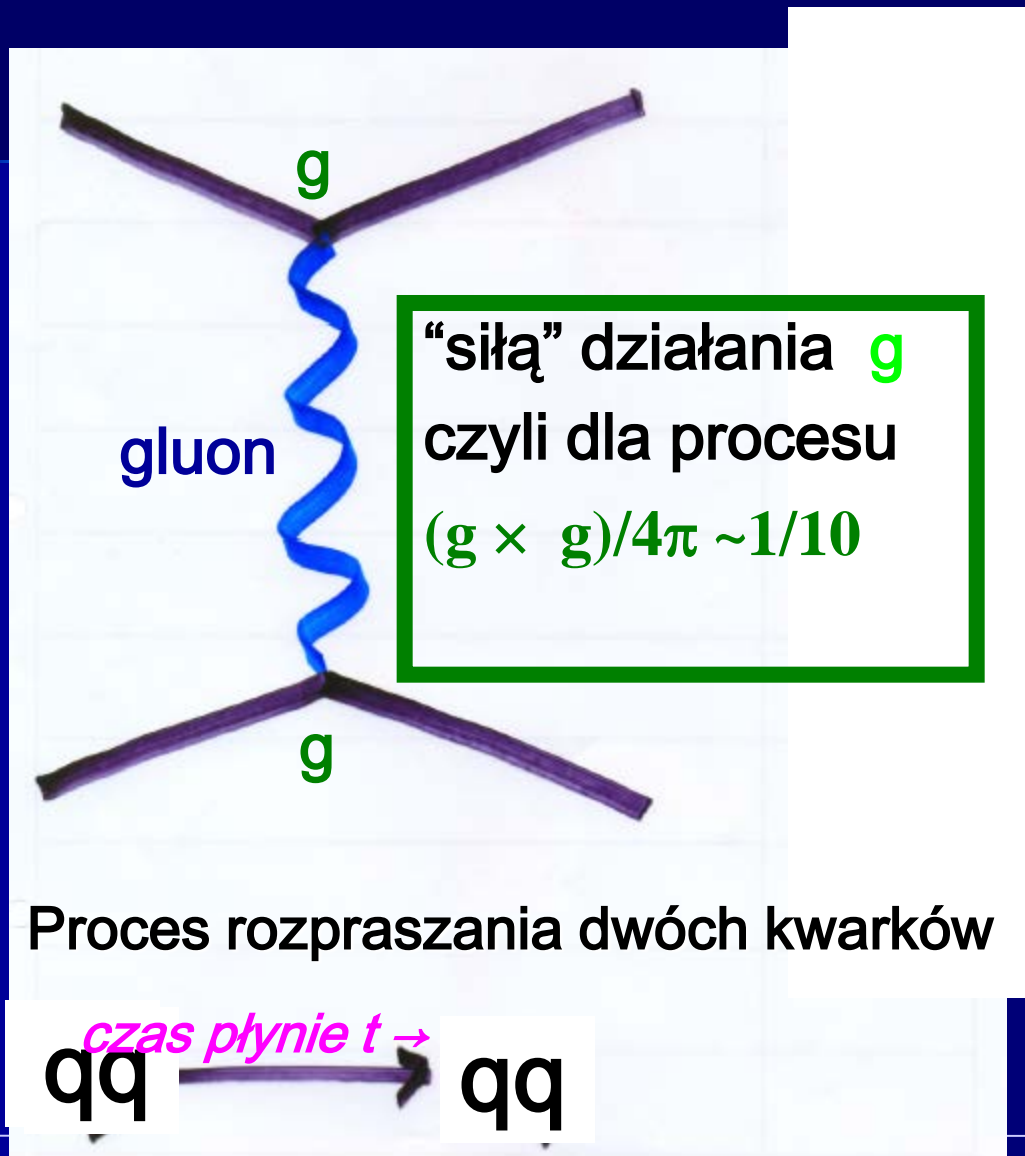
Jądra

Diagramy Feynmana dla oddziaływań elektromagnetycznych

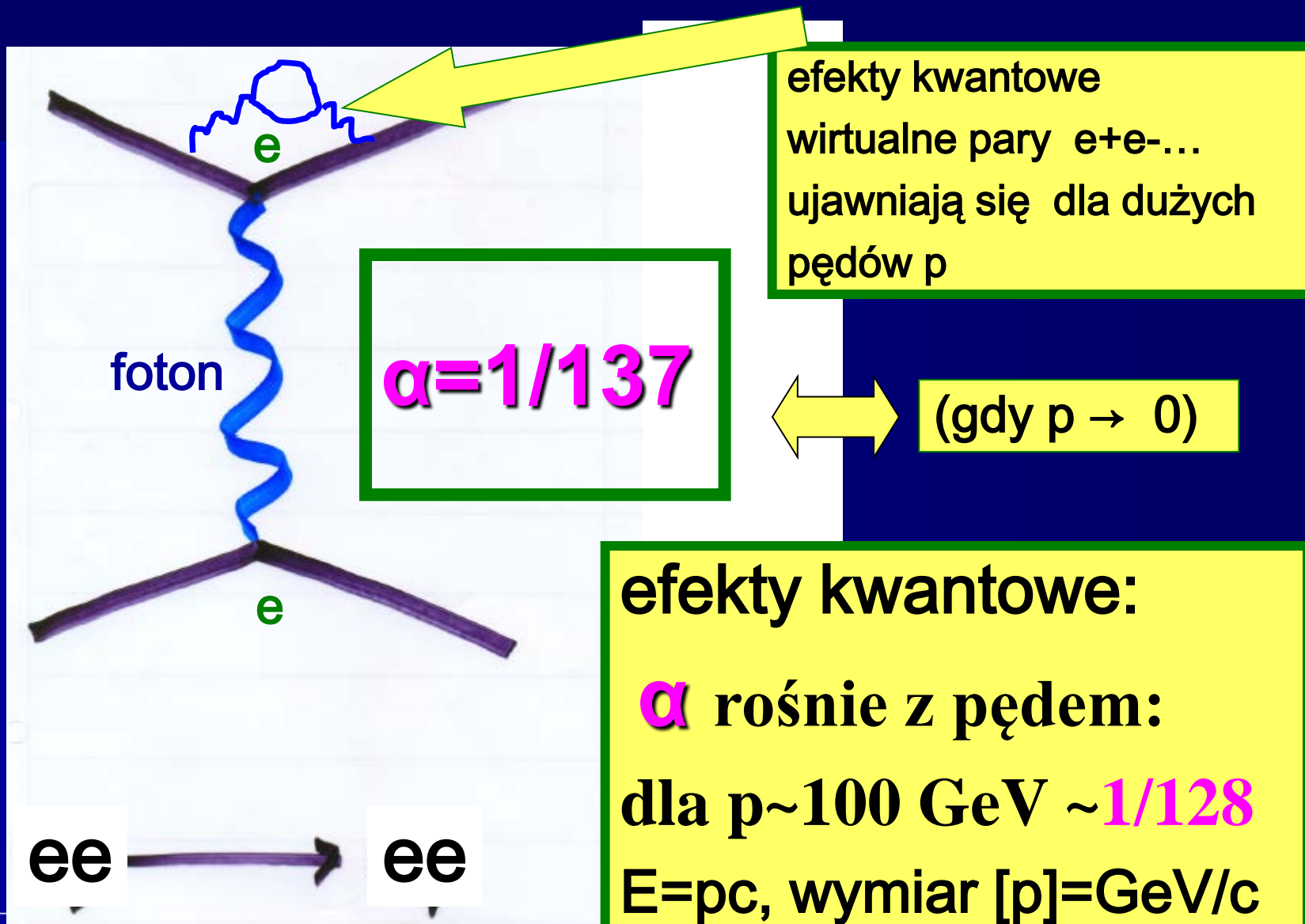
α

Diagramy Feynmana dla oddziaływań kolorowych

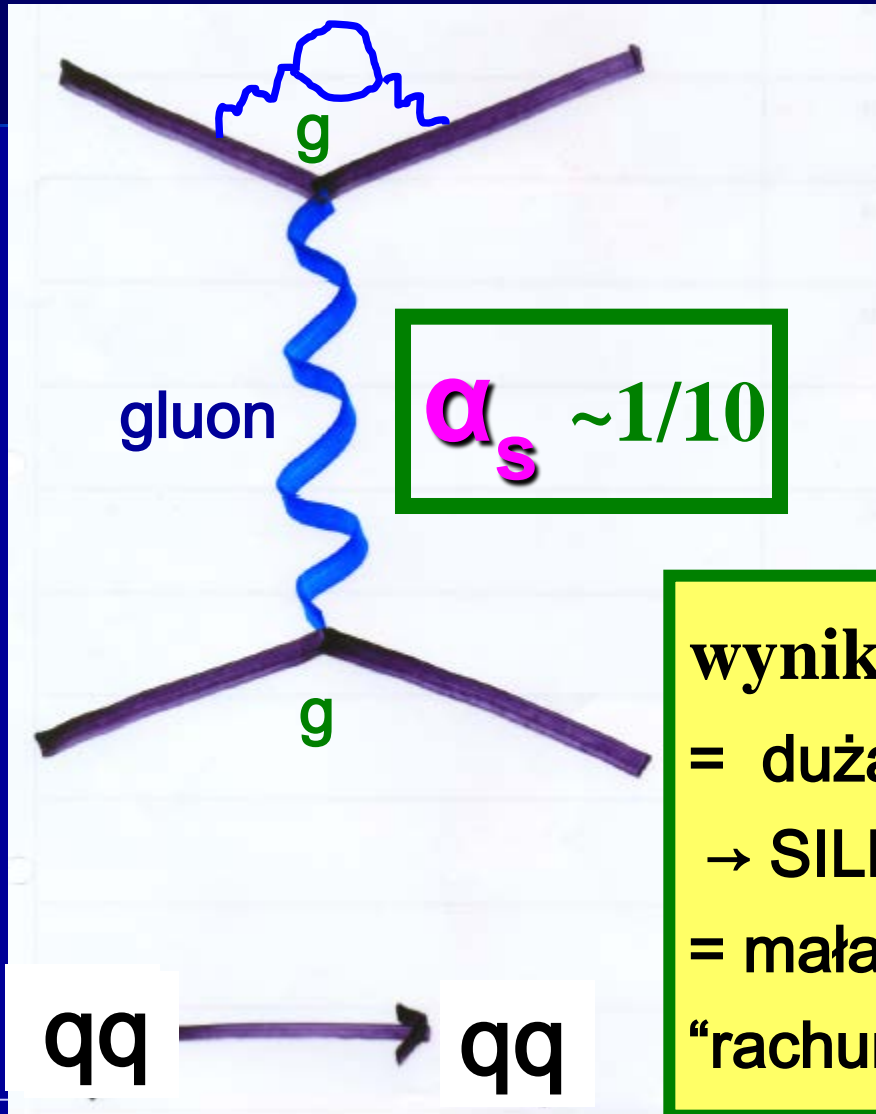

α_s

Diagramy Feynmana dla oddziaływań elektromagnetycznych

Diagramy Feynmana dla oddziaływań kolorowych

Efekty kwantowe wQCD podobne jak w QED.

pętla kwarkowa

ale w QCD również pętla gluonowa !

wynik: α_s maleje z p !
= duża dla małych pędów
→ SILNE ODDZIAŁYWANIA!
= mała dla dużych pędów
“rachunek zaburzeń QCD”

„Biegnąca” stała sprzężenia (dane 2008)

α_s

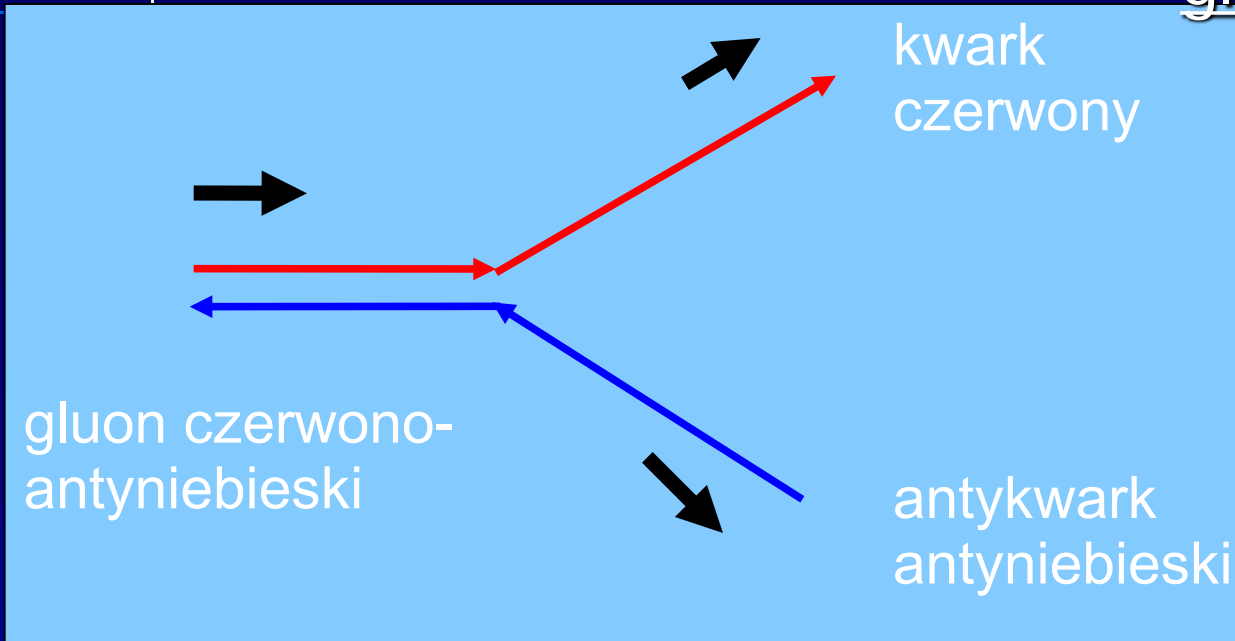

na tej osi pęd (GeV)

Oddziaływania kolorowe

Przykład elementarnego aktu oddziaływania

gluonu z kwarkami

gluon zwykle oznaczamy linią typu sprężynka

← tu 'śledzimy' kolor

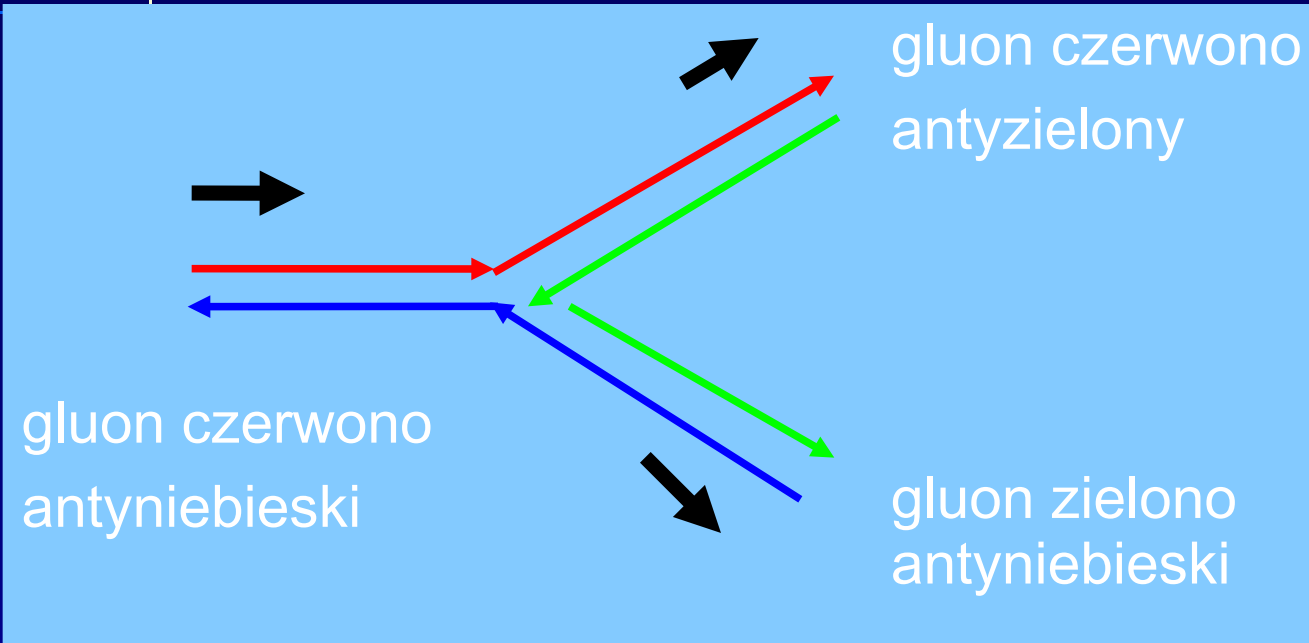
- kolorowe linie ciągłe - przepływ ładunku kolorowego (zachowanie koloru)
- czarne strzałki – kierunek pędów cząstek (zachowanie pędu)

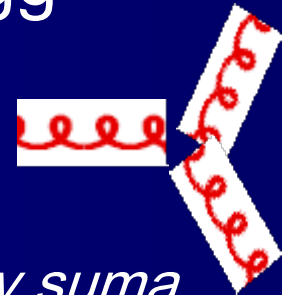
Oddziaływania kolorowe

Przykład elementarnego aktu oddziaływania

gluonów ze sobą

ggg

*gdy suma
po kolorach*

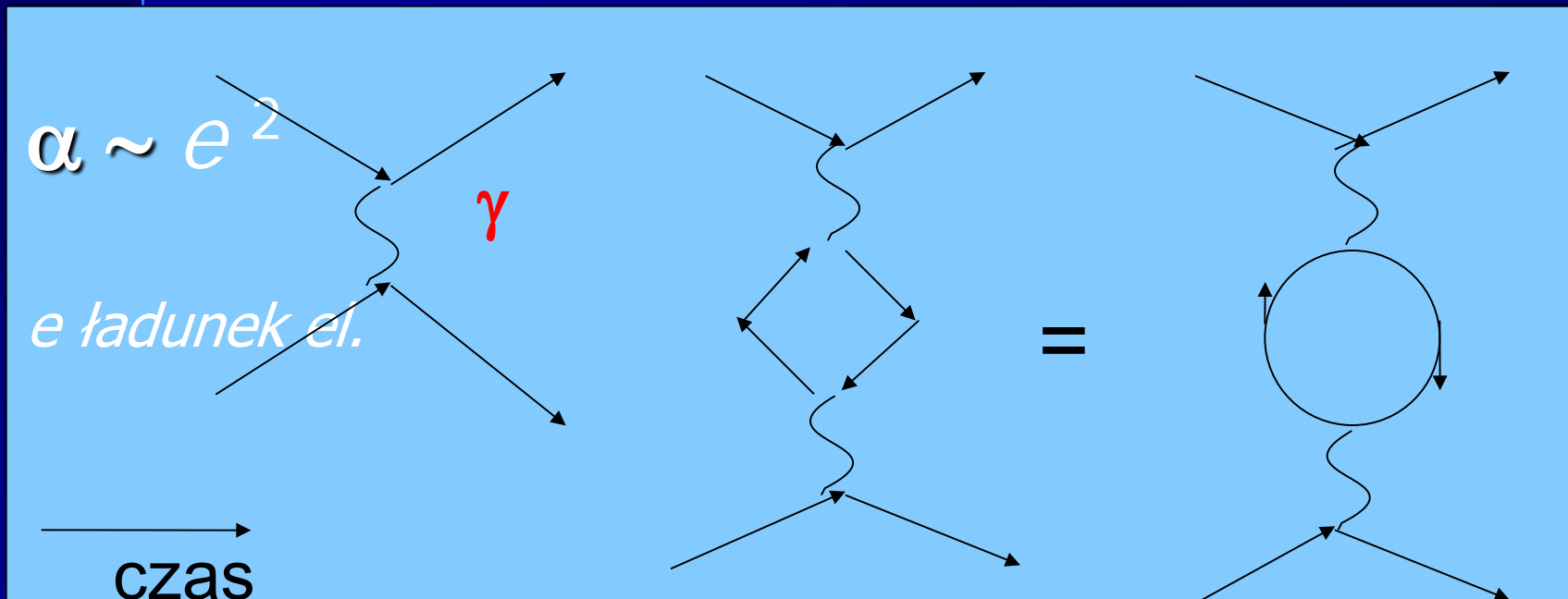
*są również
sprężenia
ggg*

- kolorowe linie ciągłe - przepływ ładunku kolorowego (zachowanie koloru)
- czarne strzałki – kierunek pędów cząstek (zachowanie pędu)

Biegająca stała sprzężenia α

Pomiar stałej α w zderzeniu dwóch elektronów

$$e^-e^- \rightarrow e^-e^-$$

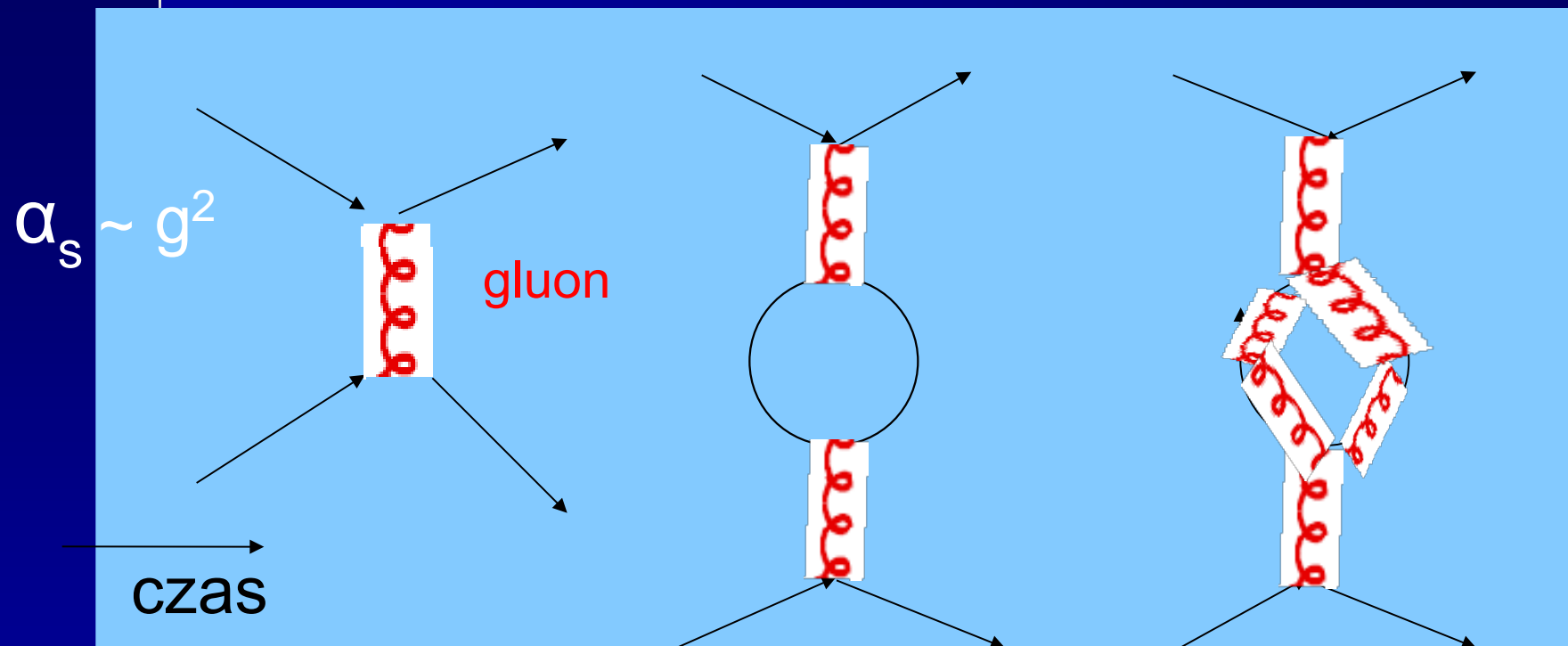
Prawdopodobieństwo tego procesu proporcjonalne do

$$\alpha \times [1 + \text{poprawki}(p)] = \alpha(p).$$

Pętla elektronowa $\rightarrow \alpha$ zmienia się z pędem ('biegnie'); wzrasta dla większych pędów fotonu, czyli większych energii zderzenia

Biegająca stała sprzężenia α_s

Oddziaływanie kolorowe – pomiar stałej sprzężenia w zderzeniu dwóch kwarków (przy zderzeniu dwóch hadronów)

Pętla kwarkowa - efekt podobny jak dla oddziaływań e-m (powoduje wzrost stałej α_s). Tu dodatkowo pętla gluonowa, która ma **przeciwny** znak $\rightarrow$ i α_s maleje ze wzrostem pędu !

„Siła” oddziaływania zależy od energii (*biegnące stałe sprzężenia*)!

Ze wzrostem energii: oddz. silne słabną

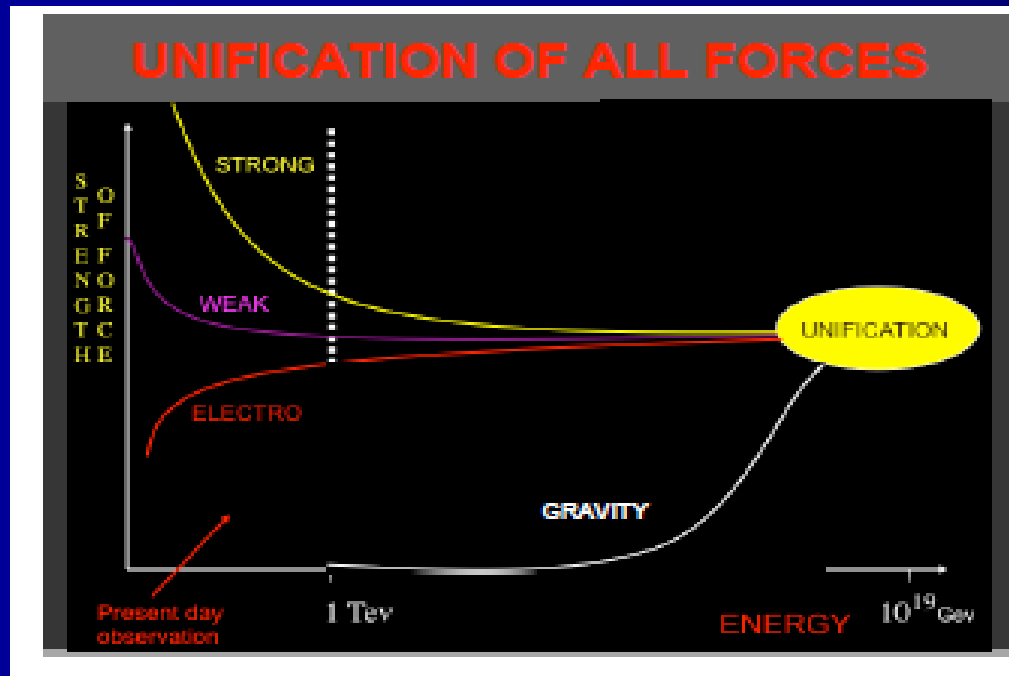
oddz. słabe słabną

oddz. el-mag wzmacniają się

α_s

α_w

α_{el}

Na osi poziomej - energia

D. Gross,
Photon 2005

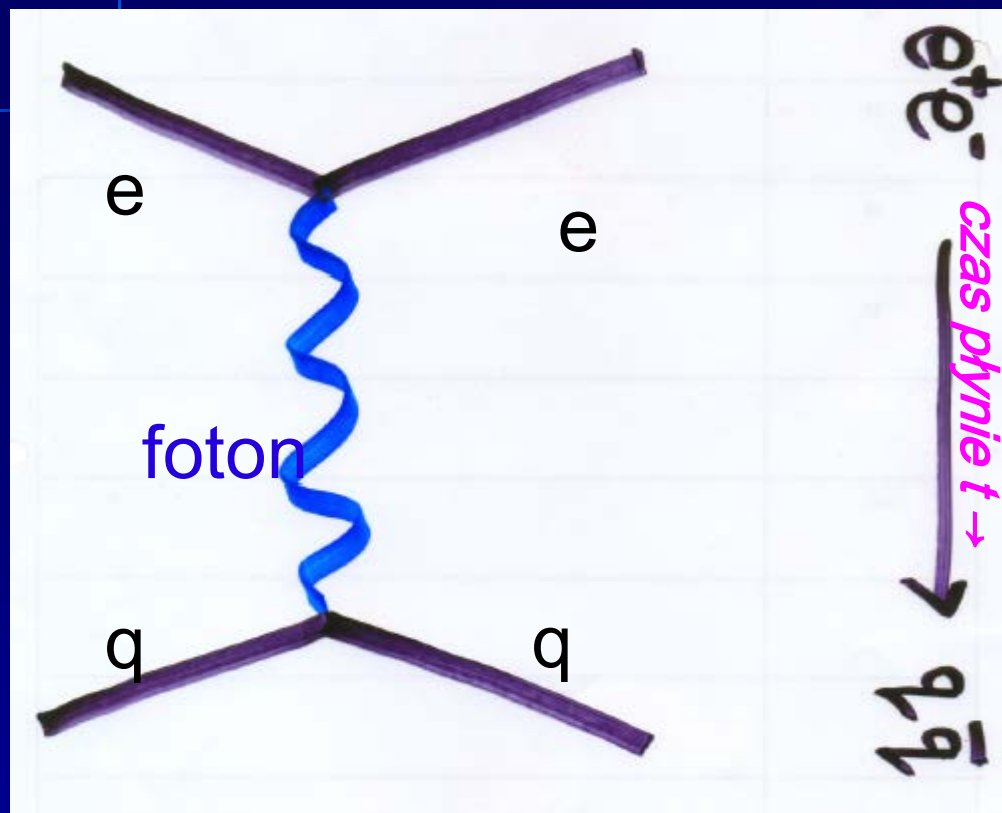
Biegące stałe sprzężenia

- pytanie o unifikacje

- Stałe sprzężenia zmieniają się wraz z skalą energii (pędu) jako efekt poprawek kwantowych
- Struktura kwantowa danego oddziaływania decyduje o tym czy stała sprzężenia rośnie czy maleje ze wzrostem energii (kluczowy fakt - czy nośniki sił są „naładowane”, czyli czy same ze sobą oddziałują, np. foton – neutralny, a gluony „naładowane”)
- Jeśli jedne stałe sprzężenia rosną a inne maleją to dla pewnych energii mają te same (lub zbliżone) wartości
pojawia się pytanie o wspólny opis takich oddziaływań
→ unifikacja ?

Procesy skrzyżowane

Linie bez strzałek pozwalają opisywać różne procesy z udziałem

ustalonych typów cząstek zewnętrznych (tzn. na

liniach zewnętrznych)

Tu mamy 2 e

(e- e- lub e+ e+, lub e-e+)

i 2 kwarki q

(q q lub q anty-q, anty-q anty-q)

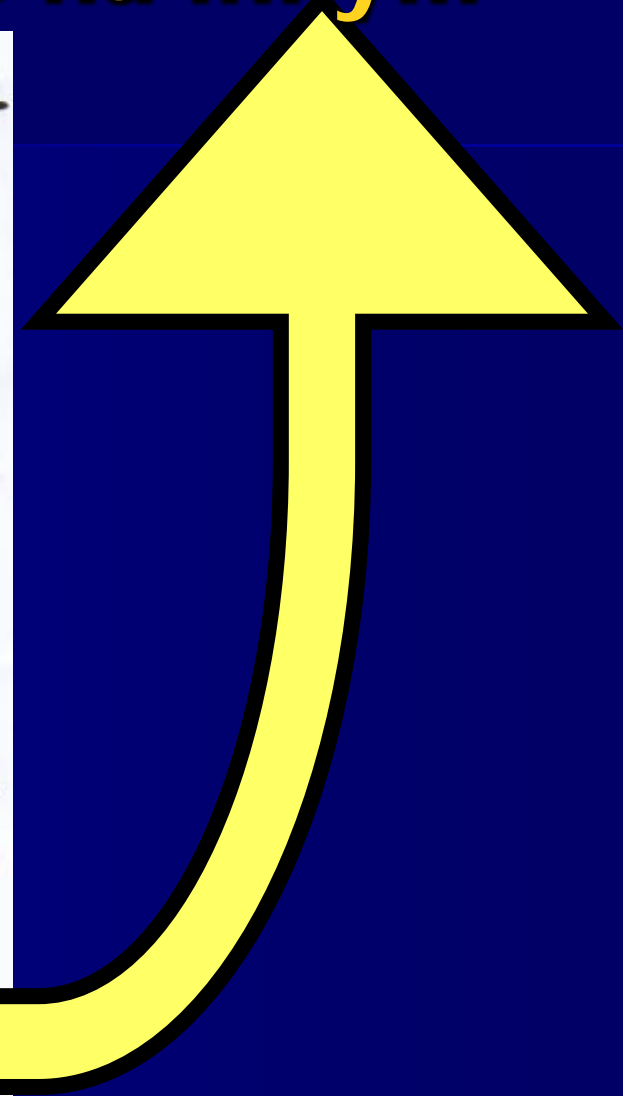
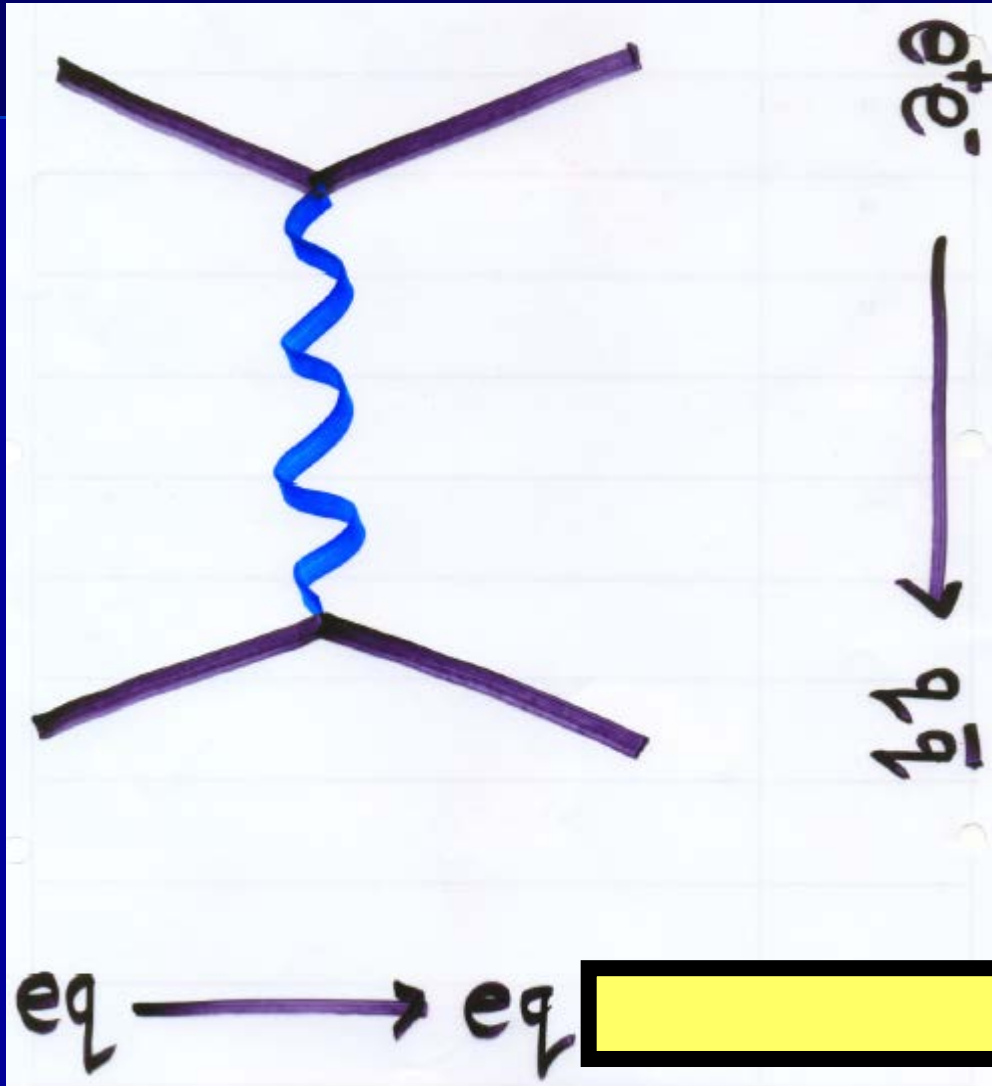
czas płynie t ->

$$e^- q \rightarrow e^- q$$

Procesy skrzyżowane

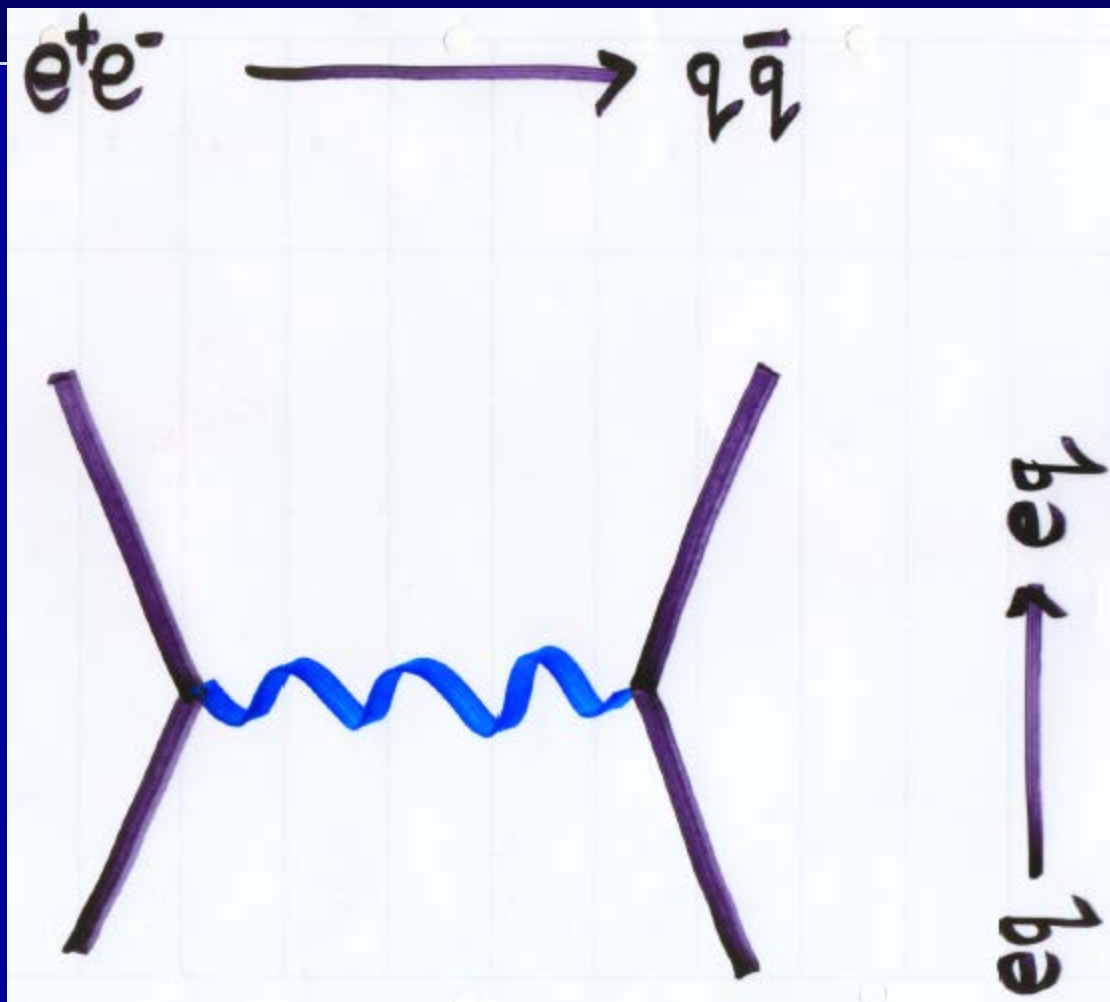
pozyton początkowy $\leftrightarrow$ elektron końcowy
a anty-q końcowe $\leftrightarrow$ q początkowe

**Przekrecając diagram....
zamieniamy jeden proces na inny...**

Diagramy Feynmana dla oddziaływań elektromagnetycznych

Po obrocie:

Procesy skrzyżowane – przykład:

proces $e^-e^- \rightarrow e^-e^-$

(czas płynie od lewej do prawej, tzn w stanie początkowym mamy zderzające się dwa elektrony i obserwujemy w stanie końcowym dwa elektrony)

- Inne możliwe procesy (skrzyżowane) otrzymamy zamieniając cząstki początkowe z końcowymi, z jednoczesną zamianą cząstek na antycząstki.
- Niech kolor żółty oznacza cząstkę przenoszoną do przyszłości (jako antycząstkę) a kolor różowy – cząstkę przenoszoną do przeszłości (jako antycząstkę):

■ $e^-e^- \rightarrow e^-e^- \Rightarrow e^-e^+ \rightarrow e^-e^+$, a następnie

■ $e^-e^+ \rightarrow e^-e^+ \Rightarrow e^+e^+ \rightarrow e^+e^+$

Pytania do wykładu 7

- Zasięg sił słabych jest większy czy mniejszy od zasięgu sił jądrowych?
- Między jakimi cząstkami działają siły jądrowe a jakimi siły kolorowe?
- Czy grawitacja jest ważna w mikroświecie dla niskich energii ?
- Ile wynosi długość Plancka? Ile wynosi masa Plancka?
- Wypisz 3 elementarne akty oddziaływania z udziałem cząstek z I rodziny.
- Co oznacza strzałka na linii fotonowej na diagramie Feynmana?
- Ile wynosi stała struktury subtelnej dla pędów $p \rightarrow 0$, ile dla $p = 100 \text{ GeV}$?
- Czy ze wzrostem energii (pędów) dwa elektrony oddziałują silniej czy słabiej ?
- Ile wynosi stała sprzężenia oddziaływań silnych dla pędu ok. 1 GeV ? Dla jakiego pędu α_s wynosi $1/10$?
- Kiedy kwarki stają się bardziej swobodne (mniejsza „siła” działania) – dla dużych czy małych energii? Dla jakich energii mamy uwięzienie kwarków?
- Wypisz procesy skrzyżowane do procesu rozproszenia kwarków: $u d \rightarrow u d$
- Co powoduje biegnięcie stałych sprzężenia? Dlaczego stała struktury subtelnej nie maleje, a stała sprzężenia dla sił kolorowych maleje ze wzrostem energii?
- W zderzenie kwarku niebieskiego i antykwarku antyczerwonego produkowany jest gluon o jakim kolorze?